

Spoordonkse Watermolen

De Spoordonkse Watermolen is een onderslagmolen op de Beerze en wordt reeds in 1320 genoemd, maar hij bestond vermoedelijk al langer. Hij behoorde bij het voormalige Kasteel Ten Bergh. Tussen 1649 en 1772 kwam de molen geleidelijk aan los van de kasteelheren te staan.

In 1844 werd de molen verpacht en in 1900 verkocht aan de familie Van Esch, die deze nog steeds in bezit heeft. In 1868 werd de houten molen door het huidige stenen gebouw vervangen. Hij deed toen zowel dienst als oliemolen en als korenmolen.

De Spoordonkse Watermolen is de enige nog bestaande watermolen op de Beerze. Andere watermolens vond men in Bladel, Casteren, Oostelbeers en Boxtel.

Het verhaal van Emile van Esch

Voorzijde van de Spoordonkse watermolen

Emile van Esch vond het prima dat het behoorlijk regende toen ik met hem het gesprek aanging over de Spoordonkse Watermolen. “Dit weer is de brandstof voor mijn molen” zei hij triomfantelijk. Hoe Emile uiteindelijk eigenaar werd van de watermolen is op z’n minst een merkwaardig verhaal. “Het klinkt misschien gek”, aldus Emile, “maar dat gebeurde een uur na de begrafenis van mijn vader, die in 1984 is gestorven. Wij zaten aan de koffietafel en het onderwerp watermolen kwam weer eens ter sprake. Er moest nu eindelijk maar eens duidelijkheid komen. Al heel wat keren was de watermolen

binnen de uitgebreide familie Van Esch het onderwerp van gesprek geweest. Mijn vader beschouwde zichzelf tegenover de buitenwereld als de eigenaar. Wellicht deed hij dat om allerlei vragen van mensen die er niets mee te maken hadden te voorkomen. Hij had ook de sleutel. En hij ging er veel naar toe. Dikwijls ging hij er ook slapen. Hij had er een enorme binding mee. Maar hij kon verder met die watermolen niks ondernemen.

Watermolen in een onverdeelde boedel

De molen stond er al tientallen jaren sterk verpieterd bij, tot op het bouwvallige af. Dat kwam omdat mijn vader samen met zijn zes broers en zussen slechts mede eigenaar was van de watermolen, dat onderdeel vormde van een onverdeelde boedel. Waar maar geen definitief besluit over genomen kon worden. Dat het zo lang heeft moeten duren was natuurlijk een geldkwestie en wie gaat de watermolen beheren. Wat is die molen waard?? Daar komt bij dat de ‘koude’ kant van de ooms en tantes ook hun zegje meenden te moeten doen en daardoor ook nog de nodige invloed hadden. Wij woonden toen op de Markt in Oirschot en hadden daar een gezellig stamcafé. Het was er altijd druk. Ze noemde dat café bij ‘Marietje’ of bij ‘De Miel’. En wij moesten dikwijls meehelpen in het café. Toen mijn vader was gestorven stond mijn moeder er alleen voor.

Emile als 26-jarige

Notaris Peters

Notaris Peters was van al dat gedoe volledig op de hoogte en in onze contacten met hem had hij al de nodige voorstellen op papier gezet. Toen het onderwerp tijdens die koffietafel opnieuw ter sprake kwam was de sfeer zodanig dat er een oplossing in de lucht hing. Er werd zelfs geopperd om de notaris maar te laten komen. Er kon nu zaken worden gedaan. De notaris zat zelfs thuis al klaar met een voorlopig koopcontract. Hij verwachtte dat dit zou gebeuren. Hij was er dus zo. Samen met zijn secretaresse Corrie Van Kollenburg, die als getuige bij de ondertekening aanwezig moest zijn. Binnen een uur hadden alle rechthebbenden getekend en ging de watermolen over naar mij en mijn broer Toine. Een paar tantes vonden na afloop wel dat het nogal snel moest gebeuren. Maar ja ze hadden getekend en dat was het belangrijkste.

Een hele opluchting

Het was voor ons, maar ook voor de rest van de familie een hele opluchting. De watermolen moest dringend worden gerestaureerd. Het bedrag dat wij ervoor moesten betalen was dan ook symbolisch te noemen. Het was ongeveer 40.000 gulden. Bovendien moesten wij beloven dat wij de molen na renovatie de eerste 10 jaar niet zouden verkopen. Hij zou dan best heel veel waard kunnen zijn. Mijn broer Toine en ik werden dus samen eigenaar. In 1984 was ik 26 jaar en zat op de HTS. Mijn broer Toine was twee jaar ouder en journalist. Omdat Toine al een baan had werd ik de eigenaar van de watermolen.

Geweldig gevoel

Ik kan me nog goed herinneren dat ik als 26-jarige op dat moment een enorm goed gevoel over me kreeg. Ik was vervuld van innerlijke trots. Ik kreeg iets aangeboden waarmee ik eigenaar werd van een uniek stuk Spoordonks erfgoed. Al heeft het jarenlang staan te verpieteren. Veel mensen feliciteerden mij daarmee en wensten mij veel succes met de renovatie. Aan renovatie dacht ik in het begin nog helemaal niet. Eerst genieten van het hebben van dit erfgoed. Dat er enorm veel kwam kijken bij die renovatie beseft ik pas later. Ik had toen nog geen flauw idee wat mij te wachten stond.

De molen was eeuwenlang zeer belangrijk voor dit gebied

De molen is eeuwenlang van enorm belang geweest voor de ontwikkeling van Spoordonk en het verdere gebied erom heen. De molen reguleerde het water in de Beerze en daarmee ook het waterpeil in het gehele stroomgebied. Het landschap maakte eeuwenlang deel uit van de biotoop van de molen en het gehele gebied erom heen behoorde toe aan één eigenaar. Die het dikwijls niet zo nauw nam als het gebied een tijdlang onder water stond. Want het water op het landschap was toch immers voorbestemd als energiebron voor de watermolen. Maar het landschap kreeg in de 19e eeuw steeds meer een andere bestemming. Bovendien was het water als energiebron voor de molen vanaf eind 19e eeuw niet meer zo belangrijk door de ontwikkeling van stoommachines en later brandstofmotoren. Kortom het nut en de efficiency van een door water aangedreven molen was eigenlijk in het begin van de 20e eeuw achterhaald.

Zo zag de molen eruit toen Emile die overnam

Ruilverkaveling Oirschot-Best

In de jaren vijftig van de vorige eeuw werd de landbouw steeds grootschaliger en efficiënter. Maar de percelen grond waarop geboerd werd waren klein van oppervlakte en lagen versnipperd in het landschap. Wat de bewerking van die gronden bemoeilijkte.

Dat resulteerde in de zestiger jaren van de vorige eeuw in een grootscheepse ruilverkaveling. In een periode van ruim twintig jaar is het gehele landschap veranderd. Kleine stukjes grond werden uitgeruild om te komen tot grote oppervlaktes, die tot één eigenaar behoorde. Zo kwam er volop ruimte voor grote moderne efficiënte landbouwbedrijven. Landbouwgebieden werden aaneengesmeed tot grote kavels zodat de boeren veel efficiënter konden werken. En de tussenliggende sloten werden gedempt. De ontwikkeling van de landbouw kreeg hoge prioriteit. Er werd gewerkt met grote kapitale landbouwmachines. De kwaliteit van de Nederlandse landbouwproductie steeg enorm en Nederlandse landbouwproducten werden en zijn nog steeds wereldwijd gewild.

Afwateringskanaal

Het afwateringskanaal dat om de molen heen is gegraven i.v.m. de ruilverkaveling in de jaren zestig

De molen functioneerde in die tijd nauwelijks. Om het waterpeil goed te kunnen reguleren werd er om de molen heen een afwateringskanaal gegraven met daarin een stuw. In tijden van waterschaarste kon de stuw worden gesloten en werd het water vastgehouden en in tijden van overvloed van water door bijv. langdurige hevige regenval worden geopend, waardoor het water sneller kon worden afgevoerd. Het waterschap De Dommel nam hierbij de regie over voor het gehele gebied. En was het gedaan met de Watermolen. Het Waterschap was voortaan verantwoordelijk voor de regulering van de waterstand. Dit was van enorm belang want het water stond soms aanzienlijk hoger dan de omgeving en dus ook hoger dan de bebouwde kom van Spoorдонк. Maar ook dikwijls veel lager zodat het water vastgehouden moest worden om

uitdrijving van het boerenland te voorkomen. Landbouw en woningbouw kregen steeds meer een prominentere rol. Omdat de molen geen functie meer had werd de druk op de familie van Esch om iets met die molen te ondernemen steeds groter. De molen stond er maar te verpieteren. Menigeen in Oirschot vroeg zich af wat er met die molen zou gaan gebeuren. Het was duidelijk dat er op korte termijn een beslissing genomen moest worden. De familie wilde wel, maar voor welke prijs. En wie had er interesse in. Sjef Van Esch, een van de zeven eigenaren van de onverdeelde boedel wilde de molen persé niet verkopen. Hij had zich al die jaren niet voor niets over de molen ontfemd, sliep er dikwijls om de molen niet onbeheerd achter te laten tot prooi van baldadige jongeren. De gemeente bemoeide zich ermee. En voor het Waterschap was die molen een doorn in het oog. Overigens kwam het in Brabant veel voor dat Waterschap en eigenaren van watermolens tegenover elkaar stonden. Met als veelgebruikt argument dat Waterschap het algemeen belang diende en eigenaren van een watermolen slechts het belang van alleen de betreffende watermolen en zijn directe leefomgeving.

Watersnood in 1970 in Spoorдонк

Daar kwam bij dat er in 1970 door overvloedige regenval zoveel water de Beerze werd opgestuwd dat de stuw in het pas in gebruik genomen afwateringskanaal het niet meer aankon en gevreesd

Het leger werd ingeschakeld om zandzakken te vullen om daarmee de dijken te verhogen. Op de achtergrond de voormalige rentmeesterwoning die oorspronkelijk ook behoorde tot de biotoop van de watermolen.

moest worden dat de dijken het zouden begeven of dat het water over de dijk heen zou slaan. Zelfs het leger werd ingeschakeld met het vullen van zandzakken om de dijken te verhogen.

Het water staat hoger dan de bebouwde kom van Spoorndonk

Het was nu dus echt gedaan met de watermolen. Dus afbreken?!?!?

De grote 'sta in de weg' moest maar verdwijnen. Een oud gebouw dat in het geheel niet meer functioneerde. En er ook geen concrete plannen bestonden om het te renoveren!! Het was maar beter dat dit gebouw zou verdwijnen. Het algemeen belang moest immers voorop staan. En als die ruïne eenmaal verdwenen was kon op die plaats het water in één rechte lijn worden afgevoerd richting de Kampinase Heide. Over deze herziene plannen om deze bouwval op te kopen was men het unaniem eens. Zowel het Waterschap de Dommel, de Provincie als de familie van Esch. Voor de familie zou er dan eindelijk een einde komen aan de onverdeelde boedel, waar zoveel jaren over is gekissebist. Maar familielid Sjef was tegen.

Sjef van Esch hield stand

Er volgden juridische procedures. De argumentatie dat de molen moest verdwijnen was steeds en uitsluitend gebaseerd op het algemeen belang. Het waterschap de Dommel verantwoordelijk voor de waterstand in dat hele gebied kon die verantwoordelijkheid niet op zich nemen zolang zij niet het uitsluitende recht van opstuwning had. Maar de vader van Emile, Sjef, die zoveel jaren de molen heeft beheerd en er heel wat nachtjes in z'n eentje daar heeft geslapen om te voorkomen dat baldadige jeugd het gebouw verder zouden ruïneren, liet zich door die argumentatie niet overtuigen en ging telkens opnieuw procederen. De ene na de andere beslissing viel steeds in het nadeel van Sjef uit. Sjef ging zelfs tot aan de Hoge Raad. Ondanks alle druk hield hij stand. De koppigheid en vasthoudendheid waarmee hij zijn standpunt verdedigde was bewonderingswaardig. Bovendien beschikte hij over een belangrijk wapen. Dat niemand kende.

Het Stuwrecht

De Spoorдонkse Watermolen daterend van vóór 1400 heeft rond 1500 stuwrecht gekregen van Karel V. Het is een 'Heerlijkheidsrecht' dat aan bepaalde watermolens werd gegeven en waarmee het water van een waterloop tot een bepaald peil, het zg. pegelniveau, opgestuwd mag worden om daarmee een waterrad van een watermolen in beweging te brengen. Alle overige 'heerlijkheidsrechten' zoals visrecht, banrecht etc. zijn in de Franse Tijd komen te vervallen, behalve het stuwrecht, dat is in het herziene Burgerlijk Wetboek van 1829 gebleven. En op dat stuwrecht in het burgerlijk wetboek baseerde Sjef zich. Want de Spoorдонkse Watermolen had

zo'n stuwrecht. In z'n eentje is hij met dit recht gaan pleiten om de watermolen behouden te krijgen tot aan de Hoge Raad aan toe. Juridische bijstand kon hij niet betalen en de familie werkte niet mee. Want die wilde de molen al lang verkopen.

Karel V

Karel V is in 1500 geboren in Gent en in 1558 overleden in Spanje. Hij was een telg uit het Habsburgse Huis. Hij regeerde als landsheer onder de titel keizer Karel V over alle Nederlandse Gewesten. Tevens was hij van 1516 tot 1556 koning van Spanje als Karel I en van 1519 tot 1556 keizer Karel over het Roomse Duitse Keizerrijk. Zijn Europese rijk was het grootste sinds het rijk van Karel de Grote. Zelfs groter dan het Romeinse Rijk.

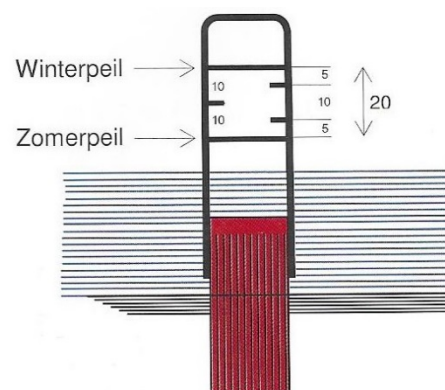
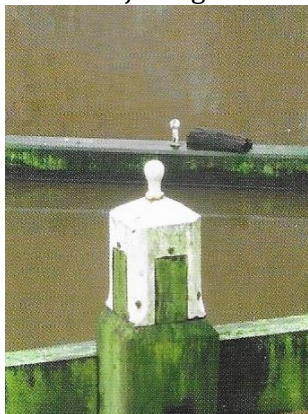
Sjef van Esch, de vader van Emile

De onderkaak van Karel V

Oneerbiedig heet het een 'centenbak', en in medische termen 'prognathie'. Keizer Karel V werd geboren met een sterk vooruitstekende onderkaak, met hangende onderlip, waardoor hij zijn mond niet kon sluiten. Hij sprak als gevolg daarvan moeilijk verstaanbaar. Zich bewust van zijn handicap werd hij een zwijgzame man. Voedsel kauwen ging hem, vanwege de open mond moeilijk af, waardoor hij het wegspoelde met wijn en bier. Dat bezorgde hem ernstige maagklachten. Na zijn veertigste werd hij bovendien regelmatig geteisterd door jichtaanvallen. Toch weerhield de kwalen hem er niet van om bij elke grote militaire actie zelf het bevel te voeren. Tijdens jichtaanvallen liet de altijd reizende keizer zich vervoeren in een draagbed dat tussen twee paarden werd gehangen. Bij een val uit zo'n draagbed verloor Karel in 1550 vrijwel al zijn voortanden. In de 19e eeuw werd Karels graf in het Escorial bij Madrid geopend. Uit het gebalsemde lijk van de keizer bleek dat hij aan alle kanten een scheefgegroeid lichaam had. Ook werd daaruit het bewijs geleverd dat de verhalen en afbeeldingen over de proporties van Karels onderkaak niet waren overdreven. De onderkaak stak meer dan twee centimeter uit.

Wij, Juliana, Koningin der Nederlanden .....

Met die kennis en het bewijs van stuwrecht, verleend door Karel V in handen kon de Hoge Raad niks anders doen dan Sjef in het gelijk te stellen en mocht hij het stuwrecht van de Raad van State behouden. Sjef kreeg een door Koningin Juliana officieel ondertekende beschikking, waarin staat dat hij het stuwrecht mag behouden. En kon de molen blijven bestaan. Een geweldig resultaat maar de molen moest dan wel totaal gerenoveerd worden. Die verplichting moest de familie van Esch wel op zich nemen. En dat is moeilijk met een onverdeelde boedel tussen rechthebbenden met tegengestelde belangen. Het heeft dan ook tot de dood van Sjef geduurd alvorens Emile als uiteindelijke eigenaar kon beginnen.

Verschillende soorten pegels

De pegel

De pegel is een teken dat bij de molenaar aan een muur of op een paal is bevestigd om het niveau aan te geven tot welke hoogte de molenaar het water mag opstuwen. Werd het water door de molenaar hoger opgestuwd dan de pegel dan resulteerde dat in het onderlopen van stroomopwaarts gelegen weilanden. In dat geval kon de molenaar een hoge boete verwachten. In de winter was dat niet zo erg maar in de zomer hadden de boeren daar ernstig last van, omdat gemaaid hooi dat op het land lag als verloren werd beschouwd. Ook kan er op natte weiden niet worden gemaaid en gedroogd.

Het gedoe over de reclame op de gevel 'Wyers oude Jenever'

Voor de oorlog liep de hoofdweg van Oirschot naar Tilburg via Moergestel vlak voor de molen langs. Een belangrijke weg voor die tijd met relatief veel verkeer. Op deze oude foto stond toen ook al "Wyers oude Jenever". Ook aan de andere kant stond deze reclame maar is door weerinvloeden verdwenen. Hoe kwam deze reclame-uiting op die muur te staan? Daarvoor gaan we terug naar 1932 toen de opa van Emile graag agent wilde worden van 'Wyers, distilleerderij uit Dordrecht'. Hij werd per 1 november 1932 aangesteld. Hij moest literkruiken oude jenever verkopen per 10 stuks tegen een prijs van f. 2.85 per liter voor caféhouders en slijters en f 3.65 voor particulieren. Verkocht hij minder dan 10 liter per keer dan was hij 'beboetbaar'. Voor oude jenever kreeg hij 25 cent per kruik en voor jenever of brandewijn 5 cent. De leverancier liet op de gevel schilderen: "Wyers oude jenever". Gedeputeerde Staten in Den Bosch gaf toen hiervoor echter geen toestemming. Het bedrijf uit Dordrecht heeft tegen de afwijzing bezwaar gemaakt. En een nieuw verzoek ingediend. Daarop kregen ze als antwoord dat tot 1 januari 1934 ontheffing zou worden verleend.

Ook in 1957 moest een verzoek worden ingediend

In 1957 moest "De maalterij van Esch te Oirschot" bij de Provincie Noord Brabant ontheffing aanvragen voor het plaatsen van een groot bord met opschrift "Restaurant Sonnevanc 3200 m" in de kleuren zwart en geel en voor tweemaal de muurschildering "Wyers oude Jenever" ook in geel en zwart. Sonnevanc, een voormalig notariskantoor, was toen een luxe restaurant dat op

De in 1967 gesloopte school waarvan het puin gestort is in het waterwiel van de Spoorдонkse watermolen.

3200 meter van de molen aan de Spoorдонkseweg in Oirschot bereikbaar was. Dit bord en deze muurschilderingen waren toen aangebracht in strijd met de 'Verordening Landschapsschoon'. Werd binnen een maand geen ontheffing aangevraagd dan moesten deze reclame-uitingen verdwijnen. Op beide bezwaren, dus zowel op het bezwaar in 1932 als op de ontheffing in 1957 heeft de familie niet gereageerd zonder dat het ook maar enig gevolg heeft gehad. Zij hebben er nooit meer iets van gehoord. Sterker nog, zestig jaar later kregen ze er een prijs voor. Als een van de mooiste historische reclame-uitingen van Nederland. Emile moet wel echter tijdens rondleidingen uitleggen dat hier geen jeneverstokerij is gevestigd.

Bijzondere gebeurtenissen

Er hebben zich in vroeger tijden nogal eens bijzondere gebeurtenissen voorgedaan toen de molen nog enigszins functioneerde. Bekend is dat er achter het waterrad door de grote hoeveelheid

water dat daar wordt neergestort er een kolk ontstaat. Het zg. waterwiel. Het waterwiel draait op de noordelijke helft van de aarde rechtsom en op de zuidelijke helft linksom. Door die voortdurende draaiing van het water ontstaat er een trechter naar beneden waarbij het water naar boven wordt gezogen inclusief het zand van de bodem. En het zand verder wordt afgevoerd. Daardoor ontstaat er een put die wel 18 meter diep kan zijn. En dat is het geval pal achter de watermolen. De ontstane put werd vroeger gebruikt als een soort vuilnisbelt. Er werd allerlei puin ingestort. Zoals het puin van de lagere school in Spoorдонк dat vroeger op de plaats stond waar nu Van Overdijk Tweewielers is gevestigd. Zelfs heipalen zijn erin gegooid. Die liggen door het steeds verder uitgraven van het zand op een behoorlijk diepte. Tegenwoordig is het storten van afval daar verboden. Dat puinstorten was ook noodzakelijk omdat het "waterwiel" steeds weer uitspoelde door de stroming van het water.

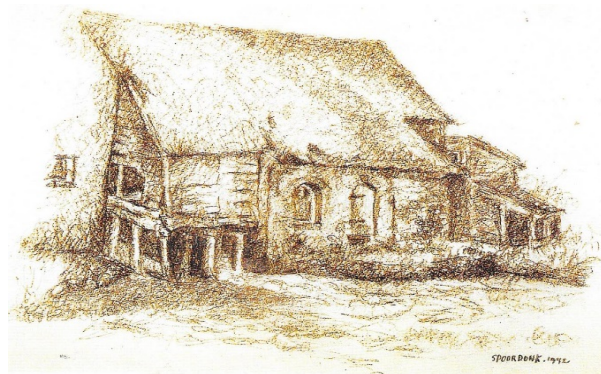
Zelfs is er een keer een paard in verdwenen. Er kwam een boer met zijn erdkar vol troep naar de molen en liet het paard met kar achteruit de helling aflopen. Plotseling kon het paard de kar niet meer houden en het dier gleed met kar en al het waterwiel in. Er is nooit meer iets van het paard vernomen. Het zal ongetwijfeld opgevreten zijn door de paling want dat zijn aaseters.

Oirschot en haar meubelindustrie

In de tweede helft van de vorige eeuw stond Oirschot bekend om zijn meubelindustrie. En bezat toen een tiental goed florierende meubelbedrijven. In de zeventiger jaren van die eeuw werden er regelmatig tijdens bepaalde weekends grote meubelshows gehouden, waar tienduizenden bezoekers een dagje Oirschot bezochten. Alle meubelfabrikanten namen daaraan deel. En het was druk in het dorp. Voor het maken van meubels heb je hout nodig. Een van die grote fabrieken was Erven & Co. Regelmatig kocht dat bedrijf vrachtwagens bomen uit het Zwarte Woud in Duitsland. Om deze bomen te kunnen bewerken moest er eerst alle groeisappen uitgehaald worden. Dat gebeurde door ze een paar maanden in stromend water te leggen. Het hout krijgt dan een veel vastere structuur. En wordt keihard. Gelijktijdig verdwenen ook allerlei insecten en ongedierte die hoofdzakelijk in de bast zaten. Een prachtige plek om de bomen in stromend water te leggen was in het water vlak voor de watermolen. Dikwijls lagen daar honderden bomen. Daarna werden de bomen opgehaald en bij de fabriek ontdaan van de schors, in planken gezaagd en onder een afdak bij de meubelfabriek in de wind gedroogd. Daarna kon het hout pas bewerkt worden. Interessante bijkomstigheid is dat deze fabriek de kerkbanken gemaakt heeft na de verwoesting van de kerk in 1944. Inmiddels doen ze al ruim 70 jaar dienst in de St. Petrusbasiliek in het centrum van Oirschot.

Karel Appel

De in 1921 geboren en in 2006 gestorven beroemde schilder Karel Appel heeft tijdens de Tweede Wereldoorlog enige tijd in Oirschot gewoond. Dat was in 1942 toen hij weigerde in de kapperszaak van zijn ouders te gaan werken. Hij wilde liever schilderkunst studeren. Hij moest het huis uit en ging aan de Rijksacademie in Amsterdam schilderkunst studeren. Om zijn studie te kunnen betalen kreeg hij een beurs, die hij door bemiddeling van de nationaalsocialist Ed Gerdes kreeg. Achteraf is hem verweten dat hij ging studeren tijdens de Duitse bezetting, terwijl de Duitsers in eigen land een zeer repressief beleid voerden tegen de zogenoemde Entartete Kunst en binnen Nederland vooral tegen kunstenaars van Joodse afkomst. Tijdens deze studie heeft hij enige tijd doorgebracht in Oirschot in café Het Vrijthof aan de Molenstraat. In de pui aan de buitenkant van dat pand is een gevelsteen ingemetseld die de herinnering aan zijn

De pentekening van de Watermolen

verblijf levendig houdt. Tijdens die korte tijd dat hij in Oirschot vertoefde heeft hij een pentekening gemaakt van de achterkant van de Spoordonkse Watermolen.

Bevrijding

In 2019 vierde Oirschot dat het 75 jaar is bevrijd. De exacte datum van de bevrijding is 24 oktober 1944. De opmars van de bevrijders geschiedde vanuit Best dat midden in de operatie market Garden lag. Vandaaruit ging een Schotse Divisie richting Oirschot om Brabant verder in westelijke richting te bevrijden. Op dit punt werd de opmars tegengehouden omdat de brug over de Beerze, die vlak vóór de watermolen lag, te zwak was om zwaar materieel zoals tanks en carriers te kunnen dragen. Eerst moest er een zg. Baileybrug over de Beerze worden aangelegd. Vandaar dat deze kant van Oirschot pas op 25 oktober 1944 is bevrijd.

De erfenis en de onverdeelde boedel

Na het overlijden van mijn vader in 1984 kregen mijn broer Toine en ik dus de mogelijkheid om de watermolen te kopen. Kosten 40.000 gulden. Toine en ik tekenden ieder een koopacte van 20.000 gulden. En omdat ik de molen alleen wilde hebben heb ik op dezelfde dag mijn broer Toine uitgekocht voor 20.000 gulden. Maar dat was nog niet alles. Mijn ouders waren onder huwelijkse voorwaarden getrouwd. Daardoor kregen wij na het overlijden van mijn vader ook nog 1/3 van het erfdeel dat mijn vader had in de onverdeelde boedel. De onverdeelde boedel dat ze met z'n zevenen moesten delen omvatte de watermolen, ruim 10 ha grond en de dubbele woning aan de overkant van de watermolen, de zg. rentmeesterswoning.

Opsplitsing van de onverdeelde boedel

De ervaring leerde dat het te gelde maken van de onverdeelde boedel best eens lang zou kunnen duren binnen de familie van Esch. En dat betekende voor mij dat ook ik lang op dat 1/3 deel moest wachten terwijl ik dat geld hard nodig had voor de renovatie. Ondanks dat ik vol trots was over het in eigendom hebben van de molen maakte ik me toch wel zorgen over mijn voorgenomen plan om de molen te renoveren. Met die gedachte leefde ik na het overlijden van mijn vader. Gelukkig duurde dat maar kort. Want een paar maanden na zijn overlijden kreeg iedere rechthebbende op de onverdeelde boedel een brief van een advocaat. Waarin hij schreef dat een van mijn tantes eiste dat binnen een jaar de onverdeelde boedel verdeeld zou moeten zijn. En al gauw waren al een paar meer rechthebbenden die dezelfde eis stelde. Want het hebben van een onverdeelde boedel heeft lang genoeg geduurd. Mijn oudste oom zette de zaak in gang. Want dat was niet zo eenvoudig. Want de landerijen waren allemaal verpacht. En verkoop breekt geen pacht. Dus die gebruikers moesten worden uitgekocht. Geprobeerd werd dat gerealiseerd te krijgen tegen taxatiewaarde. Bij sommigen lukte dat en bij anderen niet. En bij wie het niet lukte zijn andere afspraken gemaakt. Uiteindelijk is het op 7000 m² na, gelukt. Van die overgebleven 7000 m² is de helft van mij. De andere helft is eigendom van de inmiddels vele tientallen neven en nichten.

De rentmeesterswoning tijdens de overstroming in Spoordonk in 1970

Rentmeesterswoning

De rentmeesterswoning behoorde ook tot de onverdeelde boedel. Daar woonde mijn oom. De rentmeesterswoning had beter het poortgebouw genoemd kunnen worden omdat het toegang verschaft tot de weg die naar het kasteel Ten Bergh voerde dat daar in vroeger tijden heeft gelegen. Rondom dat hele kasteelcomplex lag toen een gracht. Het kasteel is in de achttiende eeuw afgebroken.

De poort in deze woning is later dichtgemetseld maar nog duidelijk zijn de contouren van de poort op de gevel te zien van het inmiddels wit

geschilderde gebouw. Deze rentmeesterswoning is in 1953 met 1/3 gedeelte vergroot. Daar woonde mijn oom toentertijd met zijn gezin en het was eigenlijk een soort mantelzorgwoning. Dit gebouw is thans in particuliere handen en in gebruik als een dubbele woning.

Kasteel Ten Bergh

Omdat kasteel Ten Bergh vroeger ook tot de biotoop behoorde van de Spoordonkse watermolen wil ik ook aandacht besteden aan dit kasteel. Over de ontstaansgeschiedenis van Huis Ten Bergh is weinig bekend. Huis Ten Bergh duidt erop dat het vroeger hoger gelegen heeft. Het moet toen een stenen gebouw zijn geweest. Het gebouw was omgeven door een gracht en de toegang tot dat kasteel geschiedde via de ingang van het poortgebouw ofwel de rentmeesterswoning.

Aan de zuidzijde van de Spoordonkseweg richting Moergestel in de buurt van de Watermolen staat een informatiebord dat in het kort de geschiedenis weergeeft van Kasteel Ten Bergh. Als je voor dat bord staat kijk je op het terrein waar het kasteel heeft gestaan. Het is nu een weiland waar in de zomerdag koeien grazen. Omdat men verwacht dat er in de grond nog restanten te vinden zijn van dit kasteel is dit gebied tot Rijksmonument verklaard.

De tekst op het bord luidt:

Over de ontstaansgeschiedenis van Huis Ten Bergh is weinig bekend. De naam Bergh duidt er op dat het van oudsher een door water omgeven hoger gelegen stenen huis moet zijn geweest.

1455. Het 'huis te Spoordonk' wordt genoemd als de heerlijkheid Oirschot overgaat van Beatrix van Petershem, weduwe van Ricalt van Merode aan haar zoon Jan van Merode.

1672. Catharina Stevens, weduwe van Hendrik de Cort, koopt Huis Ten Bergh van de familie Van Merode voor een bedrag van f 5500.- .

1691. Na het overlijden van Catharina wonen haar zonen Jan Hyacinth en Philip de Cort op Huis Ten Bergh.

1697. Jan Hyacinth verhuist naar Brussel en Philip blijft als vrijgezel alleen in het huis wonen.

1748. Philip de Cort overlijdt op Huis Ten Bergh en Guilelmus Johannes de Cort, zoon van Jan Hyacinth de Cort verwerft het huis, maar blijft zelf in Brussel wonen.

1755. Huis Ten Bergh wordt verkocht aan ridder Godefricus Dominicus Carolus De van der Schueren. Behalve het adellijk huis omvat het complex een 'neerhuisinge', het nu bestaande rentmeesterswoning met dichtgemetselde poortdoorgang naar het adellijk huis, twee vijvers en

het recht om op de Aa (De Beerze) te mogen vissen.

1772. Bij een openbare verkoop van de goederen van ridder Godefricus Dominicus Carolus De van der Schueren wordt het huis Ten Bergh gekocht door Carel H.J. Sweerts de Landas, drossaard van Oirschot. Als voorwaarde bij verkoop wordt gesteld dat de koper het huis binnen anderhalf jaar moet afbreken. De sloop mag pas beginnen als de familie De van der Schueren is verhuisd. Het is onduidelijk of de sloop ook binnen de gestelde termijn heeft plaats gevonden.

DIT HUIS, EN PLAATS, VAN OOTS
GENAAMT, GROOT BYSTERVELT, IS
GEBOWT, EN AANGELEGT, DOOR DEN
HOOG WEL GEBOOREN HEER, EN VROUWE
VAN OIRSCHOT, EN DOOR HUN HOOG WEL
GEBOOREN ZOON, IACOB DIRK, BARON,
SWEERTS DE LANDAS. DEN EERSTENSTEEN
GELEGT, DEN 23 MAART, 1772

Een foto van de bewuste gevelsteen

Huis Ten Bergh en Bijsterveld

De koper van Huis Ten Bergh, Carel H.J. Sweerts de Landas was drossaard van Oirschot. De naam Drossaard werd vroeger gebruikt om een relatief hoge bestuurlijke functie binnen een 'Heerlijkheid' aan te geven. Waarom hij Huis ten Bergh gekocht heeft met de verplichting om het binnen een jaar af te breken is niet bekend.

Waarschijnlijk had hij de stenen van Huis Ten Bergh nodig om Kasteel Bijsterveld, dat gelegen is aan de Montfortlaan in Oirschot, te bouwen. In

Huis Ten Bergh

Kasteel Bijsterveld in 1903

1645 stond er op die plaats nog een oude woning. Carel Sweerts de Landas wilde daar een kasteel

bouwen en gaf aan dat kasteel de naam 'Groot-Beijsterveld'. Zoals blijkt uit het gedenkteken met wapen in de achtergevel van het Kasteel Oud-Beijsterveld, 23 maart 1772, gesticht door baron R. Sweerts de Landas, heer van Oirschot. Veel later in 1903 hebben de Paters Montfortanen dit pand betrokken.

De oma van Emile

De opa van Emile heette Antoon van Esch en was getrouwd met Franciska van Beers. Aan het leven van deze oma, die rond 1890 geboren moet zijn kleef een opmerkelijk verhaal. Er woonde in die tijd in buurtschap Boterwijk een man, van Beers, die reeds vroeg weduwnaar was. En hij had geen kinderen. Hij was alleen en had verder geen familie. Die man zat toen met een groot probleem. Hij bezat een grote hoeveelheid grond, waar hij geen raad mee wist. Die plak grond was zo groot dat hij gemakkelijk van de Boterwijk naar de Watermolen kon lopen zonder van zijn eigen grond af te hoeven. Het was één grote aaneengesloten plak grond. 'Waar gaat die grond met daarop gevestigd vele kleine boerderijtjes naar toe, als ik dood ga', vroeg hij zich dikwijls af. De grond was toen zowat niks waard en de boerderijtjes uit die tijd waren meer plaggenhutten dan stenen gebouwen. Brabant was toen ontzettend arm. Het was rond 1880. Lange tijd heeft hij daar mee gezeten totdat hij op 57-jarige leeftijd met zijn toenmalige dienstbode trouwde, bij wie hij een kind verwekte. Zij kreeg de naam Franciska van Beers. Zij is enig kind gebleven en erfde alles. De opa van Emile, die dus in het bezit was van de gehele biotoop van de Spoordonkse Watermolen leerde haar later kennen en trouwde met haar. Zo gebeurde het dat er twee niet onbemiddelde personen elkaar de liefde verklaarde met als gevolg dat zij zeven kinderen kregen, waaronder de vader van Emile.

Realisering van een woongedeelte

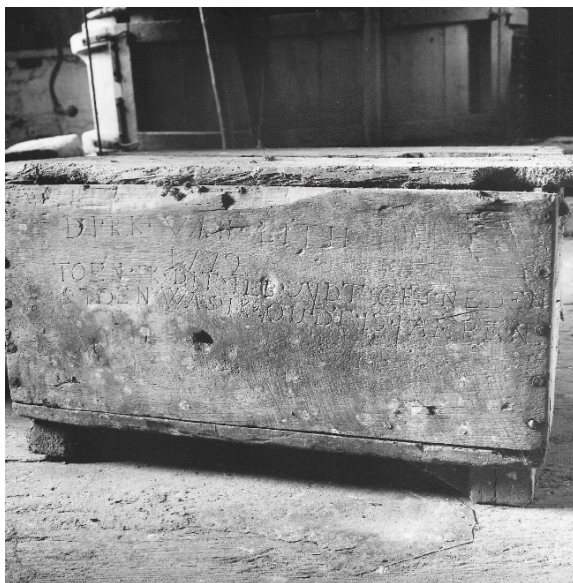
Toen ik de molen in handen kreeg was mijn allereerste wens om daar ook een woongedeelte bij te realiseren. Want als ik zou gaan trouwen dan wilde ik persé bij de molen gaan wonen. Intussen was ik afgestudeerd aan de HTS afdeling werktuigbouw. En ben gaan werken. In het begin bij diverse bedrijven zoals bij Océ van de Grinten in Venlo. Bij de ontwikkelingsafdeling van de Daf in Eindhoven en bij Fuji in Tilburg. Uiteindelijk ben ik terechtgekomen bij Hydrauline in Bostel, waar ik 25 jaar heb gewerkt. Dicht bij huis. Wat ik graag wilde want ik zou met mijn gedachten ongetwijfeld veel bezig zijn met de renovatie van de molen en dan is het fijn dat je redelijk dicht bij huis werkzaam bent. De toestemming om bij de molen te mogen wonen ging ongelooflijk snel. Ik kan me niet herinneren dat we met die vergunning enig probleem hebben gehad. Het was iets vanzelfsprekends. Ik geloof ook niet dat wij die toestemming afzonderlijk hebben aangevraagd. Ik zou gaan wonen aan de westelijk kant van de molen waar vroeger de oliemolen was gevestigd. Toen ik ongeveer wist wat ik wilde was mijn eerste stap om een goede architect in de arm te nemen. En dat werd de Oirschotse architect Louis De Kok. Al woonde hij in de Beerzen, wat toen

nog een zelfstandige gemeente was. Hij had al veel ervaring met renovaties van historische panden zoals boerderijen en bovendien kende hij de weg in het woud van regelgeving als het ging over renovaties van historische panden. En een historisch pand was de watermolen bij uitstek. Louis de Kok heeft veel boerderijen teruggebracht in de oorspronkelijke staat en kende de weg als geen ander in allerlei soorten subsidies. Hij nodigde zelfs het landelijk hoofd van de Rijksdienst Monumentenzorg, de heer Korpershoek uit om naar de watermolen te komen kijken en in zijn kielzog bracht Korpershoek ook de provinciale directeur van de Monumentenzorg van Noord Brabant mee.

Het bijzondere van de Spoordonkse Watermolen.

De Spoordonkse Watermolen is waarschijnlijk de enige molen in Nederland die over het water heen is gebouwd. De meeste andere molens zijn aan het water gebouwd. En de Spoordonkse Watermolen is ook de meest westelijk gelegen watermolen van Nederland. Dat ligt aan het landschap. Oirschot ligt hoger dan de gebieden ten westen en noorden van het dorp. Die gebieden liggen veel lager tot zelfs beneden zeeniveau. Omdat Oirschot hoger ligt vindt het water automatisch z'n weg naar lager gelegen gebieden. Door er een watermolen tussen te plaatsen kan het water gebruikt worden als energiebron voor andere doeleinden. In dit geval voor het malen van graan tot meel en voor het persen van lijnzaadpitten dat in vlas zit, tot olie. Vlas werd toen veel in Brabant verbouwd. Voor gebieden ten westen en ten noorden van Oirschot bestaat die mogelijkheid in veel mindere mate. Die gebieden liggen dikwijls op of beneden zeeniveau. Daar moet het water uiteindelijk tot minimaal zeeniveau worden opgepompt. Dat geschiedt door windkracht, middels zogenaamde poldermolens die het water uit de polder pompen. Voor iemand uit het westen of noorden van Nederland is een watermolen als energiebron een erg vreemde gewaarwording. 'Ik moet dan ook altijd uitleggen hoe dat in elkaar zit', aldus Emile als hij rondleidingen geeft.

Zoals hiervoor aangegeven is deze watermolen uniek in zijn soort. De "dichte" constructie over

Dirk van Lith 1772. Toen ik dit heb uijdt gesneden. Toen was ik oudt 19 jaeren", staat er op de kist

het water heen is heel functioneel. In de winter blijft hierdoor het water langer ijsvrij waardoor langer van de watermolen gebruik gemaakt kan worden. Bij ijsvorming is het onmogelijk om met de molen te werken. Omdat er maar weinig speling zit tussen het waterrad en de molen komt bij strenge vorst alles vast te zitten. En kan de molen niet functioneren. Door de overkapping en door de voor- en achterzijde zoveel mogelijk dicht te maken wordt het raderwerk zoveel mogelijk tegen vorst beschermd. Een tweede voordeel van zo'n molen is dat men aan beide zijden van de overkapping een waterrad kan monteren. Aan de westkant van het gebouw stond vroeger de

oliemolen, waar nu de huidige woning is. En aan de oostkant zit de graanmolen. In het midden zit nog een grote doorlaatschuif dat gebruikt wordt om overtollig water te spuien.

Schilderij van de Watermolen gemaakt door de in Oirschot geboren en altijd in Oirschot geleefde kunstschilder Janus van Leuven

En bovendien wat ook zeer opmerkelijk is, is dat de Spoordonkse Watermolen in particuliere handen is gebleven. Bijna alle andere watermolens zijn in handen van overheden en/of stichtingen gegaan. Want veel particulieren wilden van hun watermolen af toen deze geen functie meer had. Want het waterbeheer was immers overgenomen door het Waterschap. De molen bracht dus niks meer op. Maar de onderhoudskosten gingen wel door. En zoals hiervoor al gememoreerd was dat ook het geval bij de familie van Esch. Behalve dan bij mijn vader. Zo koppig en volhardend als hij was wilde hij de watermolen

koste wat het kost voor iedere prijs behouden. Tot zelfs voor de Hoge Raad heeft hij gestreden voor het behoud van dit schitterend Spoordonks Erfgoed. En dat heeft hij op zeer sluwe wijze gedaan zonder juridisch bijstand. Want dat kon hij niet betalen. Ik ben dan ook ontzettend trots dat ik dit fantastisch Spoordonks erfgoed op 26 jarige leeftijd in handen heb kunnen krijgen. Ik voel me ook echt de 4e generatie Van Esch op deze watermolen.

Korpershoek was enorm enthousiast

Toen het gezelschap van Korpershoek dit verhaal aanhoorde en de belabberde toestand van de Watermolen in ogenschouw nam kwam de beslissing nogal gauw. Vooral ook het verhaal dat we hem vertelden met de vele procedures die mijn vader tegen allerlei overheidsinstanties heeft moeten voeren om het stuwrecht te mogen behouden tot zelfs aan de Hoge Raad aan toe, zal aan die snelle beslissing ongetwijfeld hebben bijgedragen.

Op het eind van zijn bezoek was het antwoord; "maak maar een begroting en dien die maar in". Toen zijn we op zoek gegaan naar een aannemer en dat werd Hein van de Wal uit Oirschot. Samen met de architect Louis de Kok hebben we bestek en tekening op papier gezet met een kostenbegroting van 400.000 gulden. Na het indienen hiervan kregen we vrij snel de mededeling dat 40 % betaald zou worden door het Rijk, 20% door de provincie en 5% door de gemeente. Dus we konden aan de slag. De subsidie betrof de gehele molen zowel de buitenkant, het metselwerk, de ramen, de deuren en het dak en de binnenkant maar niet het maalgedeelte. Niet dus het binnenste van de molen. Toen dus de buitenkant klaar was zijn we begonnen aan het maalgedeelte; de binnenkant dus.

De renovatie van het maalgedeelte werd geschat op f 150.000 en dient te geschieden door een specialistisch bedrijf. In dit geval was dat de fa. Adriaans uit Weert. Wederom moest ik proberen om dat gefinancierd te krijgen.

Eerst maar eens proberen bij het Prins Bernhard Fonds. Na het opsturen van de begroting met uitgebreide toelichting en een historisch verhaal, voorzien van de nodige foto's, die ik heb laten maken door de Oirschotse fotograaf Noud Aartsen, kreeg ik f.50.000. Toen ben ik gaan praten met Monumentenzorg en het lukte mij daar 40 % van de kosten van het maalgedeelte los te peuteren zijnde f 60.000.-. Toen Oirschotenaar Henk Timmermans bij mij eens een keertje op bezoek was deed hij ook een duid in het zakje. Ik kende Henk goed en ik wist dat hij een belangrijke functie had bij het woningbureau van de gemeente Eindhoven. Hij bracht mij in contact met de Zuid " Nederlandse Aannemersvereniging. Daar moest ik maar eens gaan praten en via zijn relatie lukte het mij ook daar nog eens f 25.000 los te peuteren. En ik kon beginnen.

We zijn begonnen in de westelijke helft van de molen, want daar wilde ik gaan wonen. Dat had dus mijn eerste prioriteit. Toen dat gereed was zijn we begonnen aan het centrale gedeelte van de molen. Daar stonden vroeger de raderen van de twee maalinstallaties. Die al geruime tijd niet meer functioneerden. Een voor het persen van lijnzaadolie en een voor het malen van graan. Daartussen zat nog een extra schuif om veel overtollig water, wat we niet konden gebruiken weg te laten stromen. In die westelijke helft zat vroeger het maalgedeelte bestemd voor het persen van de lijnzaadpitten tot olie. Lijnzaadpitten komen uit het gewas vlas, dat vroeger in Brabant veel werd verbouwd. Die molen werd dan ook de oliemolen genoemd. Het vermalen van lijnzaadpitten gaf veel vervelende bijwerkingen en gaf veel stroperig kleverig restmateriaal. Daar zijn mijn voorvaders al een tijdlang mee gestopt. Nieuwe machines aangedreven door stoom en elektriciteit hebben in het begin van 1900 de productie nog een tijdlang overgenomen.

Van oliemolen naar elektriciteitsopwekking

We hebben de restanten afgebroken en hebben daar een nieuw rad geplaatst met de bedoeling om elektriciteit op te wekken. Die functie van de watermolen is maar zeer beperkt. Om een generator te koppelen aan de watermolen krijg ik elektriciteit. Dat kan alleen als de watermolen draait.

Soms vraag ik me wel eens af. Waarom wordt er in Nederland niet veel meer watermolens geplaatst om elektriciteit op te wekken. Nederland is een zeer waterrijk land. Door gebruik te maken van opstuwning van die gigantische hoeveelheden water en die druk via een waterrad te koppelen aan een generator krijgt men elektriciteit.

De maalinstallatie voor het malen van graan

In de oostelijke helft van het centrale gedeelte van het gebouw wilde ik graag laten zien hoe graan in vroeger tijden werd gemaald met als energie de stuwkracht van het water. Ik heb daar door de firma Adriaans een maalinstallatie laten installeren zoals die vroeger bestond. Ik heb dat gedaan uit nostalgische overwegingen want je kunt natuurlijk wel een watermolen hebben maar als daar verder niets mee gebeurt dan heeft het weinig historische waarde. En van de opbrengst hoef ik het niet te doen want daar haal ik de kosten niet mee uit.

De maalinstallatie voor het malen van graan bestond vroeger altijd uit een constructie van eikenhout en ook werd er met acacia gewerkt. Eikenhout groeit heel langzaam en is uitermate sterk en het groeit hier volop. Vroeger hadden eigenaars van molens altijd in de buurt wel enkele eikenbomen groeien. Voor het geval de maalinstelling aan vervanging toe was en er lagen altijd wel een paar boomstammen op voorraad voor het onderhoud. Want het kan wel honderd jaar duren voordat eiken bomen rijp genoeg zijn om bewerkt te worden tot een maalinstallatie. Hiervan komt het gezegde "Boompje groot, plantertje dood ". De raderen bestaan uit ijzer met daarop gemonteerd houten schoepen. Deze schoepen werden gemaakt van populieren hout ook wel canadassenhout genoemd. Regelmatig moesten die schoepen worden gerepareerd want als er ongerechtigheden met het water de molen werd ingevoerd en tussen de schoepen kwamen te zitten, die dan kapot gingen, dan stopte het rad. En moest de schade eerst worden gerepareerd. Er heeft wel eens een dode koe tussen de schoepen gezeten.

Het moet Rammelen, Tochten en Kieren

Ik geef regelmatig rondleidingen door mijn watermolen en als we met een gezelschap op de maalzolder komen dan klagen ze dikwijls dat het daar zo waait en tocht of dat het zo koud is. Dan zeg ik altijd tegen de mensen dat het hier altijd moet rammelen, tochten en kieren. Door de natuur hier vrij spel te geven heb ik geen last van insecten, houtwurmen, houtrot en ander ongedierte, want die houden daar niet van. Deze natuurlijke vorm van ventilatie geef ook een gezond leefklimaat in de molen en zorgde tevens voor de stofafzuiging tijdens het malen .

Maar hoe nu verder

Toen alles klaar was en ik inderdaad veel medewerking heb gehad van allerlei overheidsinstanties en de nodige subsidies voor de reparatie heb gekregen moest er natuurlijk iets gebeuren. Ik was

eigenlijk verplicht om dit nu in schitterende staat verkerende watermolen aan iedereen te laten zien. En daarbij de nodige verhalen te vertellen hoe dat de watermolen vroeger functioneerde. Door regelmatig met de molen te werken is het instandhouden van het geheel beter in de hand te houden. Stilstand is achteruitgang. Alleen leverde al dat malen financieel niet veel op. En ik vond ook dat er een economische drager onder gelegd moest worden in de vorm van een soort uitspanning waar mensen konden vertoeven. Ik stond hierin niet alleen. Maar eerst de totale verandering van het landschap.

Na 1990 veranderde er veel in de omgeving van de molen. Het typische landbouwgebied veranderde en werd overgenomen door het Brabants Landschap en Natuurmonumenten. In korte termijn waren van de vijf boeren die in mijn omgeving zaten er nog slechts twee over. En ik kreeg daarvoor in de plaats één grote buur erbij. Brabants Landschap in samenwerking met Natuurmonumenten.

Als gevolg van de ruilverkaveling omstreeks 1960 werden kleine percelen aaneengesmeed tot grote percelen grond. Dat was veel efficiënter voor de boeren om de grond te bewerken. Maar dit had tot gevolg dat allerlei sloten en slootjes, die om de stukken grond lagen, gedicht werden. Deze kleine opslagplaatsen van het overtollige water dat tijdelijk niet door de grond opgenomen kon worden, verdwenen. Daarvoor in de plaats kwamen in dat gebied grote brede afwateringskanalen die kaarsrecht door het landschap liepen met de bedoeling om het water zo snel mogelijk af te voeren. Deze geweldige aantasting van de natuur had tot gevolg dat bij veel wateroverlast het water niet meer werd vastgehouden maar in enorme hoeveelheden zo snel mogelijk werd afgevoerd. En in tijden van droogte, was er te weinig water terwijl de natuur om water schreeuwde. Dat water ging via de Beerze, naar de Kampinase Heide.

Was dat nou zo verstandig om al dat water zo snel mogelijk in één rechte lijn af te voeren richting de Kampinase heide. Nee, en daar kwamen ze snel achter. Het water dat via de Beerze werd afgevoerd was zeer vruchtbaar water. Het zat vol mineralen dat uitgescheiden werd door de enorme hoeveelheid vee dat graasde in al die weidevelden van de Brabantse Kempen. Door al dat vruchtbare water begon de Kampinase Heide te veranderen. Heide heeft schrale grond nodig en door al dat mineraalrijke water werd de grond steeds vruchtbaarder en de hei begon te verdwijnen en daarvoor in de plaats kwam er steeds meer gras en veel andere verschillende groene planten. Zelfs op sommige plaatsen begon mais te groeien. De Kampinase heide begon te vergroenen.

Er moest iets structureels veranderen want anders zou er geen Kampinase Heide meer overblijven. De overheid kocht in samenwerking met Natuurmonumenten en Het Brabants Landschap en het Waterschap hele lappen grond op die achter de molen lagen tot aan de Logtse Baan toe. En in 1990 ging me over om al deze graslanden in te richten tot natuurgebieden. Er werd begonnen om de loop van de Beerze ingrijpend te veranderen. Begonnen werd om achter de molen vistrappen aan te leggen, waardoor de vis die van nature stroomopwaarts wil zwemmen daartoe de gelegenheid te geven. In het verleden ging de vis altijd door de natte stukken stroomopwaarts maar door de ruilverkavelingen en herinrichtingen van het gebied in de jaren vijftig en zestig, lukte het de vissen niet meer stroomopwaarts te gaan om nieuwe paaigebieden te bereiken. Het plan van de vistrappen werd dan ook genoemd "de terugkeer van de modderkruiper en de kwabaal". Deze vis zou weer via de Beerze en omliggende gronden tot in België moeten kunnen komen. Grensoverschrijdende natuurontwikkeling. De Beerze onderging een totale verandering. Het kaarsrechte riviertje werd slingerend en meanderend door de aangekochte weilanden geleid. Bij de Logtse Baan werd een groot landbouwgebied omgevormd in een zogenaamd retentiebekken dat bij grote watertoevoer helemaal kan vollopen. Daardoor blijft de Kampinase heide beschermd van al dit mineraal rijke water. En kan de oorspronkelijke schrale begroeiing die zo kenmerkend is voor heide weer worden hersteld. Het gebied onderging een totale metamorfose. Het werd een waterrijk gebied met als gevolg dat de flora en fauna totaal veranderde. Binnen een tiental jaren was landbouwgebied totaal veranderd in natuurgebied. De bestemming van het gebied is natte natuurparel. En het riviertje de Beerze inclusief aanliggende gronden werd een ecologische hoofdstructuur, een zogenaamde natuursnelweg, waar de gewenste natuur een rijke voedingsbodem vindt en het zich verder kan ontwikkelen.

De mens werd in die tijd nog teveel gezien als de grote bedreiger van de natuur. Dus het gebied was voor de mens gesloten. Toch begon de gedachte over de negatieve invloed van de mens op de natuur geleidelijk aan te veranderen. Bovendien begon Natuurmonumenten en Het Brabants Landschap, die voor wat betreft hun activiteiten volledig afhankelijk waren van giften en belastingopbrengsten wel in te zien dat de mens veel meer betrokken moest worden bij hun activiteiten. Dus de onsympathieke houding ging drastisch veranderen. De bordjes: 'Verboden toegang voor publiek' ging veranderen in het bordje: 'Welkom'. Men wilde meer draagvlak bij het grote publiek voor de natuurontwikkeling. Er kwamen wandelpaden en fietsroutes langs het nieuwe gebied. Enerzijds was men blij met de toename van dit toeristisch verkeer in deze omgeving. Anderzijds moest het ook veel beter gefaciliteerd worden voor die welkome toerist. Dat wil zeggen parkeerruimte en een horecavoorziening waar tevens de mogelijkheden van het natuurgebied toegelicht kunnen worden.

Een uitspanning bij de watermolen.

De molen die vanaf 1990 weer compleet maalvaardig was kreeg ook steeds meer belangstelling van het toenemende toerisme. Al snel kwam het idee om hier een horeca voorziening te ontwikkelen. Deze voorziening zou dan kunnen functioneren als de nieuwe economische drager voor de molen. Kortom het versterkt elkaar. De molen als historisch monument in de luwte van de aangrenzende natuur. Aanvankelijk werd het eiland achter de molen als de beoogde locatie voor deze voorziening annex ontvangstruimte als zeer geschikt bevonden. Vooral ook mede op aandringen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, want die vond dat dit rijksmonument een status alleen moest hebben. Zonder een aanbouwing of iets dergelijks. Er werd een ontwerp gemaakt voor een bezoekersruimte op het eiland half onder de grond en met een dak met gras erop. Kortom een soort heuvel in het landschap. Het is er wel maar je ziet het niet. In 2001 kreeg het ontwerp zelfs de Welstandsprijs van de provincie en iedereen was enthousiast over dat plan. De architect van dit ontwerp was Toon Bullens. Toen we de mededeling kregen dat we de provinciale Welstandsprijs hadden ontvangen waren we daar ontzettend door verrast. In het juryrapport staat: "dat er een oplossing is bedacht, die niets om het lijf heeft. Het is onopvallend maar wel aanwezig. Een vernieuwend concept dat in z'n prachtige uitwerking zeer geslaagd is". We zijn zelfs twee keer hiervoor naar Den Bosch geweest. De prijs werd ons uitgereikt door de toenmalige commissaris van de koningin Mr Houben. Met een schitterende speech en de nodige persmomenten inclusief foto's werden wij op het provinciehuis volop in het zonnetje gezet. En we kregen ook nog f. 1000,- prijzengeld. Vol trots gingen we huiswaarts om het nog eens dunnetjes over te vieren. Maar het was maar van korte duur.

Diezelfde provincie die het plan nog bekroonde met een prijs keurde datzelfde plan een half jaar later helemaal af. Het kon planologisch helemaal niet, was het argument. Het zou een bedreiging gaan vormen voor de natte natuurparel. Daarna heeft het nog jaren geduurd voordat we het eens konden worden. Talloze malen heb ik contact gehad met de provincie en met de gemeente hierover. Ik was daar ontzettend over teleurgesteld. Provinciebestuurders kwamen af en aan om te komen kijken. Zij vonden het allemaal even fantastisch en ik kreeg de ene na de andere loftuiting over me heen. Zij beloofden van alles. En als ik daarna ging informeren dan wisten ze van niks. Of ik werd met een smoesje het bos ingestuurd. Het was continu een antwoord in de trant van : Ja, Nee, Maar, Mits, Indien. Kortom iedereen vond het geweldig maar iedere keer werd er weer een hindernis gevonden, die de vergunning in de weg stond.

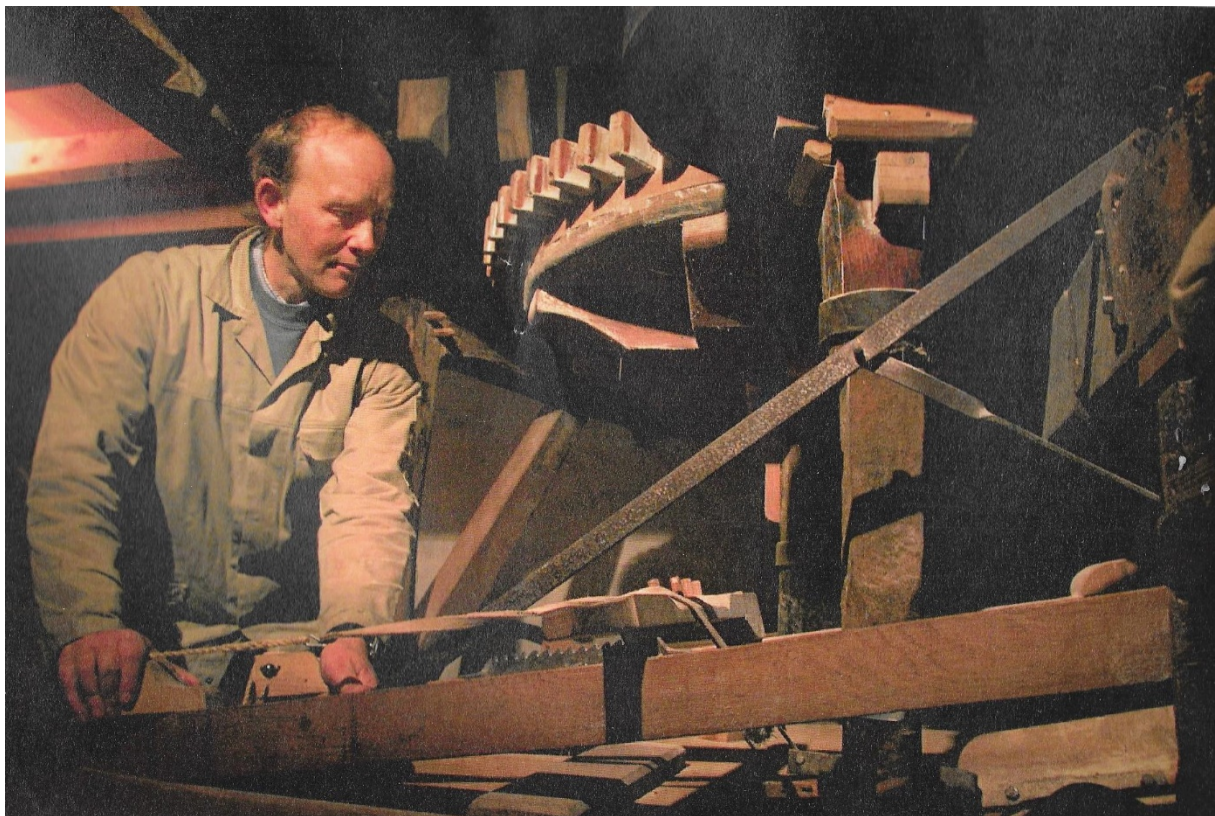
Gemeentelijke cultuurprijs.

Toen ik worstelde met al die niet gedane beloftes, kreeg ik via via het verzoek om naar de jaarlijkse nieuwjaarsreceptie op het gemeentehuis te gaan. Nou dat was het laatste waar ik aan dacht. Nadat

diverse mensen op mij hadden ingesproken en met een flinke dosis tegenzin ben ik uiteindelijk toch daar naar toegegaan. Toen bij de uitreiking van de gemeentelijke Cultuurprijs mijn naam werd afgeroepen als zijnde de persoon, die in aanmerking kwam voor de gemeentelijke cultuurprijs 2002 viel ik zowat van mijn stoel. Ik kreeg die prijs voor al mijn inspanningen om de Spoordonkse Watermolen in z'n oude glorie te herstellen. Ook na de uitreiking, wat ik natuurlijk op prijs stelde, had ik toch een behoorlijk dubbel gevoel aan deze prijs overgehouden. Het zat me nog steeds zo hoog dat ik daarna bijgaand interview heb gegeven aan een journalist van een plaatselijk blad. Hij schreef:

“Eigenaar Watermolen Spoordonk had liever de bouwvergunning gehad dan de gemeentelijke cultuurprijs”.

“Als ik geweten had, dat ik de gemeentelijke cultuurprijs zou krijgen tijdens de nieuwjaarsreceptie, dan was ik niet gegaan. Dan was ik thuis gebleven en hadden ze mij die vijfhonderd euro maar moeten komen brengen”, aldus Miel van Esch, eigenaar van de watermolen in Spoordonk. “Wat moet ik ermee, na al die ellende, die ik jarenlang heb gehad met de gemeente en de provincie. Ik had liever een vergunning gehad, dan had ik tenminste kunnen gaan beginnen. Na de uitreiking had ik het idee dat ik niks mocht zeggen van hoe blij ik ermee was of zoiets. Zo kwam het bij mij een beetje over. Ik was er zeer verrast door en voel me eigenlijk misbruikt. Vijf jaar geleden had ik het geweldig gevonden. Nu voelt het een beetje aan als een boer met kiespijn. De vijfhonderd euro, die ik erbij krijg maakt het nog een beetje goed. Mijn vrouw wist dat ik de prijs zou krijgen en zij heeft mij overgehaald om met de kinderen naar de gemeentereceptie te gaan. Ik wist er helemaal niks van. Toen de burgemeester met zijn speech begon vroeg ik nog aan mijn achterneef Toon van Esch, die met het gilde aanwezig was: wie zou de cultuurprijs krijgen?”

Emile als jonge eigenaar van de Watermolen bezig met het laten functioneren van de molen

Slapeloze nachten

"Ik heb met het verkrijgen van een vergunning om bij mijn molen een bezoekerscentrum neer te zetten ontzettend veel ellende en slapeloze nachten gehad. Terwijl het idee om daar een bezoekerscentrum te realiseren van de bestuurders van zowel de gemeente als van de provincie

zelf kwam. Het is hun idee geweest en toen ik eraan begon, begon de ellende pas goed. Ik moest door een woud van regelgeving. Talloze bestuurders en gedeputeerden met in hun kielzog allerlei ambtenaren zijn hier geweest om te komen kijken en iedere keer als er zo iemand kwam dan kreeg ik te horen: "Van Esch, ik ga daar morgen werk van maken". En als ik dan de volgende dag opbelde dan wisten ze van niks bij de provincie. Zowat alle gedeputeerden zijn hier al eens een keer geweest: van Vugt, van Geel, Verheyen: voor deze laatste heb ik absoluut geen respect. Hij zei letterlijk tegen mij: "Van Esch, ge zoekt het maar uit, wij doen er niks meer aan". En de laatste tijd komen weer nieuwe provinciale bestuurders. Zo is Jansen de Jonge en van Rüpp van de provincie al eens een keer hier geweest en ook Augestein. Jansen de Jonge kwam hier met een paar ambtenaren van Milieu, Ruimtelijke Ordening en Juridische zaken. Toen hij wegging zei hij nog; "Van Esch, wij hebben dit niet netjes opgelost, daar gaan we iets aan doen", stapte toen in zijn grote dure auto met chauffeur en ondanks diverse telefoontjes van mijn kant heb ik verder nooit meer iets van hem gehoord. Ik ben eens een keer naar Den Bosch geweest en had daar een gesprek met een gedeputeerde en een paar ambtenaren. Er lag een blanco vel papier op tafel. De gedeputeerde zei: "Hierop komt vandaag te staan hoe wij dit probleem nu eindelijk eens gaan oplossen". Na een uur praten stond er nog niets op papier en ik ben toen gegaan. Toen ik na een paar dagen op de provincie bij de ambtenaar van Ruimtelijke Ordening, die bij het gesprek aanwezig was ging informeren hoe nu verder, kreeg ik te horen dat ze (het was een vrouw) vandaag vakantie had. Toen ik zei dat ik dan morgen wel zou terugbellen kreeg ik te horen dat zij ziek was. Pure smoesjes en weer moest ik zo maar een vrije dag van mijn werk opofferen. Ik ben een dergelijke houding onderhand spuugzat.

Veel prijzen gekregen

Ik heb voor mijn ideeën al allerlei prijzen gekregen. Zo kreeg ik in 2001 de provinciale Welstandsprijs en een paar dagen daarna zelfs de provinciale Monumentenprijs. En nu krijg ik de gemeentelijke cultuurprijs. Mijn ideeën zijn door gedeputeerde Van Geel dikwijls als voorbeeld aangehaald, met tekeningen en al, op een provinciale tentoonstelling. "Zo zou revitalisering van het platteland in zijn werk moeten gaan", aldus van Geel, die mijn project toentertijd als voorbeeld stelde. Maar intussen gebeurd er totaal niets en heeft het mij al tienduizenden euro's gekost om mijn plannen gerealiseerd te krijgen. Ik ben nog even ver als toen de gemeente en de provincie met het idee kwam van een bezoekerscentrum.

Hoe het allemaal begon

Al sinds 1515 hebben wij hier een waterrecht, dat vertaald is in een recht van opstuwen. Tot 1960 liep al het water door de molen. Als er veel water was dan kon de molen het niet aan en liepen de akkers, die vóór de molen lagen onder water. Toen is er een tweede omleiding gemaakt langs de molen met daarin een stuw. Zo kon de wateraanvoer beter worden geregeld. In 1998 wilde men een ecologische hoofdstructuur langs de Beerze aanbrenge. Onderdeel daarvan was dat de stuw zou worden vervangen door vistrappen. Daardoor zou ook mijn opstuwrecht met 15 cm verlaagd moeten worden. En dit is nogal wat, want de kracht van het water zit hem vooral in de hoogte van het opstuwen. Iedere centimeter dat het opstuwrecht wordt verlaagd heeft grote gevolgen voor het laten draaien van de molen. Als ik een volledig opstuwrecht zou hebben dan zou ik de molen de hele dag kunnen laten draaien. Ik voelde er daarom dus niet veel voor om 15 cm stuwrecht prijs te geven. Als compensatie kwam de 'Dienst Landelijk Beheer', die de ecologische zone uitvoerde met het idee voor een bezoekerscentrum. Als ik mee zou werken aan het verlagen van het opstuwrecht dan zouden zij ervoor zorgen dat ik na realisatie van de ecologische zone met de daarbij behorende vistrappen, een bezoekerscentrum bij mijn watermolen neer zou mogen zetten. Ik voelde daar wel iets voor. Dus heb ik op hun voorstellen ja gezegd. Toen begon de ellende eigenlijk pas goed.

Maar na verloop van tijd kwam ik er pas achter dat de Dienst Landelijk Beheer geen enkele bevoegdheid had om mij deze toezegging te doen. Dus toen ik mijn plannen in ging dienen bij de gemeente begon de gemeente dwars te liggen, want Dienst Landelijk Beheer heeft deze toezegging niet te doen. Dus was de gemeente op z'n teentjes getrapt en heb ik met de gemeente een gevecht van tweeëneenhalf jaar moeten voeren om ze voor mijn ideeën te winnen. De burgemeester

voelde er wel iets voor maar hij kreeg het kennelijk bij zijn eigen ambtenaren ook niet gedaan. Eindelijk kreeg ik groen licht en toen begon het gevecht met de provincie. Daar worden op dit moment allerlei visies gewijzigd, die hun weerslag vinden in Reconstructieplannen Buitengebied, het Streekplan etc. Daar liggen de plannen nu al geruime tijd en het zal dus nog wel een hele tijd duren, voordat ik weer een stapje verder ben. Ik ben er intussen wel heel erg gelaten onder geworden en de gedrevenheid is aanzienlijk minder dan een paar jaar geleden. Intussen loop ik wel met totaal andere ideeën rond.

Uiteindelijk kwam er toch een uitspanning

Na alle ellende heb ik toch de moed op kunnen brengen om het nog eens te proberen. Achteraf mag ik misschien wel blij zijn dat de bezoekersaccommodatie op dat eilandje waar ik de provinciale Welstandsprijs voor heb gekregen, niet doorging. Want ik wilde altijd al graag binnen een aaneengesloten geheel met de watermolen de uitspanning exploiteren. Dus ik probeerde het maar eens opnieuw. Het was inmiddels drie jaar later, in 2005. Ik liet een plan maken. Maar voordat ik het plan kon indienen moest ik eerst een landschapstoetsingsrapport laten

Luchtfoto van het complete complex. Met daarin duidelijk zichtbaar de stuw in het afwateringskanaal. De foto is rond 1960 genomen.

opstellen. M.a.w. past de te bouwen accommodatie wel binnen de gestelde eisen die voor dit landschap golden. Zo'n toetsingsrapport kost nogal wat. En hoe rooskleurig ik mijn accommodatie wilde laten passen binnen de gestelde kaders van het landschap des te meer ik moest betalen. Samen met burgemeester Speetjens zijn we toen naar het provinciehuis geweest en hebben we onze plannen met gedeputeerde Rüpp besproken. Je kon merken dat hij zeer ter wille was. Zeker ook omdat hij wel wist wat zich drie jaar daarvoor heeft afgespeeld met de Welstandsprijs van de provincie. Maar de onzekerheid of het geheel wel paste binnen de ecologische hoofdstructuur bleef.

Kort daarna kregen we in 2006 in principe toestemming om een bezoekersaccommodatie vast aan de watermolen te bouwen. Echter we moesten wel natuurcompensatie toepassen. En Rüpp zelf stelde voor om op dat eilandje achter de watermolen een tiental eiken bomen te planten. Daarmee zou voldaan zijn aan de toetsing voor natuurcompensatie. Die 10 bomen waren nogal eens snel gezet. En toen ik een foto opstuurde van die geplante bomen kregen we de definitieve toestemming. We konden beginnen. Eindelijk. Of toch niet??

Vuilstortplaats

Kennelijk kreeg iemand op het provinciehuis de heldere gedachte dat het normaal is dat er bij een watermolen door dat neerstortende water er een waterwiel ontstaat dat als een kurketrekker het zand uit de grond haalt en afvoert. Met als gevolg dat er een diepe kuil ontstaat dat met puin en ander restmateriaal opgevuld moet worden ter voorkoming dat er steeds meer zand verdwijnt. Dus achter de watermolen moet er een vuilstortplaats zijn. Voor deze geregistreerde vuilstortplaatsen bestaat geen vergunning. Dus moest er een risico-inventarisatieplan worden gemaakt. Want als daar veel verontreiniging met eventueel giftige stoffen, zoals bijv. asbest golfplaten in zouden liggen dan kan dat fataal zijn voor de eventuele bezoekers. Er werd tot 12 meter diep gecontroleerd. Er zat gelukkig niks in. Kosten € 10.000. Ook dat kon er nog wel bij.

Eindelijk konden we definitief beginnen

Ik heb opnieuw contact gezocht met architect Toon Bullens, die met het vorige ontwerp zelfs de provinciale welstandsprijs had gewonnen. En hij heeft een ontwerp gemaakt dat volkomen past bij de watermolen. Bij een watermolen is nu eenmaal alles rond. Dus mijn bezoekersruimte moet dus rond zijn met een prachtig uitzicht op zowel de watermolen als op de vistrappen achter de watermolen. Het is natuurlijk wel duurder want niks past er standaard. Ik heb aan de buitenkant een overdekt terras laten maken met daaraan toegevoegd nog een open terras. Met deze uitspanning hoop ik het bestaansrecht en de toegankelijkheid van de Watermolen voor de toekomst te waarborgen. Rondleidingen kunnen op afspraak worden gemaakt.

Op <https://www.oirschotsheem.nl/beeldbank/vid-all> kunt u een interessante video over de watermolen bekijken.